

Огнев'юк В.О.,

ректор Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України

БАГАТОМІРНА ЛЮДИНА. ЕПОХА ТРАНСФОРМАЦІЙ. ОСВІТА

У статті з філософських позицій висвітлено різноманіття трансформацій та викликів сучасного суспільства, що зумовлюють динамічні зміни в системі освіти, а також збереження і врахування національних підходів до формування освіченої особистості, умовленої на самоосвіту впродовж усього життя; інтерпретовано феномен «багатомірність людини» у цивілізаційному контексті; актуалізовано проблему підготовки фахівців в умовах сучасної університетської освіти.

Античний філософ Протагор розглядав світ, як світ людини. Його теза про те, що «людина — мірило всіх існуючих речей, якщо вони існують, неіснуючих, якщо вони не існують», є однією з найбільш цитованих та дискусійних упродовж понад двох тисячоліть. Один з найбільш відомих софістів поклав початок розумінню того, що людині властива багатомірність.

Щоправда, вже у ХХ ст., звинувачуючи людину в небажанні відмовитися від «комфорту споживацьких цінностей», Г. Маркузе назвав її одномірною [2]. Погоджуючись з відомим представником франкфуртської школи щодо характеристики окремих негативних сторін суспільства масового споживання, маю зауважити, що людина навіть на початку цивілізації не була одномірною, а споживацькі цінності властиві не тільки для індустріального, але й для первісного чи будь-якого іншого суспільства, що було після нього. Питання полягає в доступності матеріальних благ. Споживання, прагнення мати було і залишається одним із важливих рушіїв розвитку цивілізації, воно посилювало й продовжує посилювати багатомірність людини. Відтак із розвитком цивілізації багатомірність людини зростала, нині, у часи прискорених трансформацій, вона так само швидко примножується.

Багатомірність людини слід розуміти як її здатність до виконання великої кількості соціальних ролей — сина/дочки, коханого/коханої, чоловіка/дружини, батька/матері, брата/сестри, онука/онуки, родича/родички, сусіда/сусідки, працівника/працівниці, громадянина/громадянки своєї держави, Європи, світу та ін.; носія певної професії, культури і національності, представника певної громади, церкви; виробника, споживача, слухача, телеглядача, глядача театру, промовця, учня, вчителя, читача, дописувача, партнера, конкурента, власника, підлеглого, керівника, позичальника, туриста,

пасажира, співвітчизника, іноземця, товариша, ворога, опонента, хворого, здорового, старшого, меншого, бідного, багатого, виборця, вибраного... Цей перелік може зайняти не одну сторінку. Багатомірність зростає. Доба радіо, телебачення, комп'ютера, Інтернету, мобільних телефонів суттєво розширила перелік багатомірності людини. Практично кожен може бути творцем інформації, миттєво знайти, передати і поширити її, стати відомим або знеславленим, збільшити кількість знайомих або втратити друзів.

Відтак людина має бути готовою до виконання і зміни своїх соціальних ролей, вона має усвідомлювати й уміти керувати своєю багатомірністю, адже доволі часто багатомірність є одночасною. Багатомірність під силу освіченій людині, тому модернізація освіти має спиратися на важливу тріаду:

- імператив освіченої людини — HOMO EDUCATUS та її багатомірність;
- імператив формування нової парадигми креативного професіоналізму;
- імператив постійних трансформацій.

Нині у контексті світової глобалізації відбувається складний процес взаємопроникнення національних систем освіти, стандартизації освітніх вимог, формування глобальної освітньої моделі. Глобальну освіту, переконливо розроблену на рівні теоретичних міркувань і концепцій, набагато простіше пояснити, аніж здійснити на практиці. Для втілення у життя цієї ідеї політика у сфері освіти має бути побудована таким чином, щоб, з одного боку, вона не стала додатковим фактором, що сприяє соціально-культурному відторгненню, а з іншого — не допустити принесення в жертву глобалізації національних досягнень у сфері освіти, культурних надбань та ментальних особливостей, які роблять кожну націю по-справжньому оригінальною. Крім того, повне охоплення освітою і розвиток особистості не повинні суперечити одне одному. Має бути створена така система, у якій поєднувалися б переваги інтеграції і повага до прав окремої особистості, нації, країни. Освіта повинна ознайомлювати як дітей, так і дорослих з основами культури, що дасть їм змогу зрозуміти зміни, які відбуваються. Це означає, що є необхідність формувати вміння добирати й інтерпретувати факти, включаючи їх в історичний контекст, а не механічно перекладати на національний ґрунт зразки освіти, які успішно зарекомендували себе в інших країнах.

Нині ми спостерігаємо низку важливих рис постіндустріального суспільства: посилення ролі та значення людського фактора; зміну структури трудових ресурсів — зменшується частка фізичної і зростає частка розумової висококваліфікованої й творчої праці; володіння інформацією стає вирішальною умовою успіху. Україна нарівні з іншими державами бере участь у створенні єдиного освітнього, інтелектуального та емоційного кібернетичного простору. За результатами досліджень компанії *Gemius*, 85 % української он-лайн аудиторії — люди до 45 років, при цьому молоді користувачі (16—24 роки) становлять понад третину всієї аудиторії (37 %).

Збільшуються витрати на підготовку кадрів: на навчання, підвищення кваліфікації та перекваліфікацію працівників. Так, в економіці знань у США зайнято близько 70 % всієї робочої сили. Не випадково дослідники характеризують постіндустріальне суспільство як «суспільство професіоналів», де основним класом є «клас інтелектуалів», а влада належить меритократії — інтелектуальній еліті. Нині частка людського капіталу у розвинених країнах становить дві третини національного багатства: у США відсоток людського капіталу в національному багатстві становить 76 %, у Західній Європі — 74 %. Отже, головним чинником розвитку в XXI ст. є не накопичення матеріальних благ, а накопичення знань, досвіду, вмінь, дбайливе ставлення до здоров'я. На це у світі щороку витрачається 15–20 трлн дол. США. У постіндустріальному суспільстві основним засобом виробництва є кваліфікація співробітників, натомість постіндустріальна економіка відчуває все меншу потребу в некваліфікованій праці, що створює труднощі для населення з низьким освітнім рівнем. Уперше в історії виникає ситуація, коли зростання населення (його некваліфікованої частини) знижує, а не посилює економічну міць країни.

Глобалізація призвела до всеосяжних обмінів і контактів між людьми, до того, що мільйони осіб проживають і працюють в іншому етнічному, релігійному і ментальному середовищі, поза країною, де народились, і культурою, в якій формувались. Глобалізація також спричинила зміни у соціальній структурі суспільства, у свідомості людей. При цьому не варто обходити увагою певну відчуженість, що зберігається між національними освітніми моделями і глобальною освітою. Зокрема, це проявилось у процесі входження України у Болонський процес. До переліку очевидних позитивів Болонського процесу слід віднести: розширення доступу до вищої освіти, подальше підвищення якості та привабливості європейської вищої освіти, мобільності студентів і викладачів, а також забезпечення успішного працевлаштування випускників вищих навчальних закладів за рахунок того, що всі академічні ступені й інші кваліфікації орієнтовані на ринок праці. Разом з тим українські університети стикнулися з тимчасовою плутаниною у навчальних програмах: ступінь спеціаліста у країнах Європейського Союзу відсутній, ОКР «бакалавр» там зазвичай здобувається за три роки, а не за чотири, як в Україні, тощо.

У сфері освіти потрібна рівновага між чуттєво-духовними підходами та традиціями європейського раціоналізму. Тим більше, що українська ментальність характеризується у низці випадків домінантою емоційно-духовної сфери над раціональною. Предметом особливої турботи має стати цілісна ціннісно-орієнтаційна структура індивідуальності дитини: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як вищої диспозиційної підсистеми особистості; процес усвідомлення самої себе, свого минулого й теперішнього; пошук і віднаходження в ієрархізованому ціннісному просторі сво-

го варіанту сенсу життя; врівноваження турботи про власне життя з трансцендентальним, ідеєю чи ідеалом, що переступає й перевищує межі життя; ідентифікація себе з етносом, нацією, державою, сучасною цивілізацією, а також пошук раціональних способів буття.

Глобалізація освіти суттєво впливає на соціальні та культурні чинники об'єктивного та суб'єктивного перетворення особистості, створюючи нові форми артикуляції освіти, що формуються в процесі взаємодії національних систем освіти. Ця глобальна система разом з кібернетичним простором здійснює значний вплив на розвиток освіти у кожній країні, на кожну людину з притаманною їй ідентичністю, створюючи умови як для гомогенізації, так і для диференціації ідентичності як суб'єкта освітньої діяльності. Національні освітні моделі, що значною мірою ґрунтуються на більш ніж столітньому попередньому досвіді, перестають бути замкнутим самодостатнім цілим. Процес метизації систем освіти окремих держав, принаймні на даному історичному перетині часу, є неминучим. Міграційні потоки, які сьогодні посилилися, лише підсилюватимуть цей процес, дедалі більше актуалізуючи мультикультурні аспекти освіти, розширюючи контакти учнів та студентів з носіями відмінних від їхньої культури, ментальності та ідентичності. В умовах становлення глобальної освіти процеси пошуку і захисту ідентичності не лише не втрачають актуальності, а навпаки — набувають незрівнянно більшого значення для суспільства і для окремої особистості. У глобалізованому світі людина має зважати на умови, в яких вона повинна взаємодіяти з іншими суб'єктами освітніх відносин, реалізуючи свої ціннісні установки. Втрачений комунікативний духовний зв'язок, безупинне зростання матеріальних потреб, відповідно експансія індивідуалізму й відособеності, призводять до того, що лівова частка фізичних та інтелектуальних зусиль багатьох людей спрямована в річище матеріального. Людина живе під пресом новопростору, що руйнує її духовність, все більше дистанціюючись від свого призначення: зробити життя більш змістовним, наповнити його високими цінностями. У таких умовах освіченість, інтелект далеко не завжди виявляються здатними знайти раціональні пояснення змінам, що відбуваються.

Нині людська спільнота переживає кризу ідентичності, фіктивний, віртуальний світ руйнує «зв'язки часів», нав'язуючи людині сенсації сьогодення, змушуючи забути про минуле і не перейматися майбутнім. Ідентифікація з групою, державою чи суспільством для багатьох індивідів стає не актуальною, що цілком у річищі глобалізації. Натомість загострилося бажання дистанціюватися від соціальних зв'язків. Відтак невидиме об'єктивне відчуження між національною і глобальною освітою проявляється у тому, що національні системи освіти, навіть якщо не проголошують цього, боронять від глобальних впливів внутрішню, етнічну культуру, що базується на національній ідентичності.

У просторі глобальної освіти формується принципово нова модель людини глобального суспільства — особистості, яка керується гедоністичними прагненнями та ескапізмом, цінує квазісвободу самовираження, віддає перевагу хаотичності навколишнього світу інформації. Така особистість сприймає реальний світ не критично, а трактує його як своєрідне звалище артефактів, традицій, образів, стилів, позбавлене системи координат, цінностей, де хаос є еталоном впорядкованості. Таку людину можна порівняти з бодріярівським симулякром* [2].

У цьому контексті важлива роль належить національній за духом освіті, яка покликана виконати місію формування національних та загальнолюдських цінностей. Для України актуальним є формування особистості, яка усвідомлює свою належність до української політичної нації, сучасної європейської цивілізації, збереження і продовження української культурно-історичної традиції; виховання шанобливого ставлення до українських національних святинь, державної мови та мов національних меншин, історії і культури всіх національностей, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин; виховання людини демократичного світогляду, яка поважає громадянські права і свободи, традиції народів і культур світу. Цієї загальнонаціональної єдності соціально активних громадян не можна досягти без належної організації громадянської освіти і виховання, що, у свою чергу, передбачає формування громадянина через його політичну, правову, економічну освіченість, практичну участь у суспільно значущих справах. Українці, єдина європейська нація, яка має 40-тисячний період проживання на своїй етнічній території, але в силу трагічних історичних реалій, перервності традиції, і в ХХІ ст. змушена шукати основу для національної єдності.

Стимуляція почуття національної ідентичності є цілком природним, бажаним для кожної країни і кожної особистості проявом власного «Я». Проблема національної ідентичності поставала й синтезувалася залежно від етногенези й націогенези конкретної нації, а також впливу глобалізаційних чинників. Наприклад, починаючи з другої половини ХХ ст. чимало країн, відкривши свої кордони для іммігрантів, стикнулися з глибокими розбіжностями в культурі між місцевим населенням та іммігрантами. Вчителям важко впоратися з обов'язком надавати якісну освіту в умовах, коли більшість учнів послуговуються десятками різних мов, але не мовою навчання. Мають змінитися декілька поколінь, перш ніж мігранти почуватимуться належно інтегрованими в національну освіту країни перебування. З іншого боку, існує реальна проблема збереження ідентичності нації,

* *Симулякр* (франц. simulacre) — одне з провідних понять філософії постструктуралізму, у буденному живанні означає «подоба», «уявленість», «привид».

котра надала притулок прибульцям, адже якщо мігрантів стає надто багато, то вони також, зі свого боку, розчиняють інші культури у своїй.

Функції освіти полягають у тому, щоб знаходитися в епіцентрі цивілізаційних змін, бути одночасно і суб'єктом, і об'єктом цивілізаційних трансформацій. З одного боку, освіта є складовою кризових явищ і викликів, а з іншого — стає трансформаційним агентом, носієм змін та викликів, продукує нову реальність, нові соціальні стосунки, виступає механізмом формування й відтворення людського потенціалу, його життєдіяльності. Сучасне суспільство орієнтоване на професіоналів, людей, які швидко та креативно приймають рішення. Це стимулює представників соціуму до прагнення вдосконалювати свої знання, підвищувати кваліфікацію та інтелектуальні здібності. Збільшення частки освічених людей сприяє трансформації цінностей та інтересів населення, змінює стереотипи та критерії при визначенні високодохідних верств населення. Як наслідок, економічні детермінанти — зростання рівня матеріального становища та наявність власності — стають другорядними та замінюються зростаючими потребами в активному й цікавому дозвіллі.

Розвиток у національному і світовому контекстах зумовлює зміни в освіті. Зміни, які відбуваються, стосуються не тільки західного світу («це в них»), а й України. У світі відбувається активне формування глобального освітнього простору: створюється єдина система знань, широко застосовується англійська мова, відбувається експансія інформаційних технологій, діяльність освітніх інституцій набуває інтернаціоналізованого та інноваційного характеру. Ці зміни стають можливими через значне збільшення фінансування, оптимальні управлінські моделі, високу концентрацію талановитих викладачів і студентів.

Такі трансформації спонукають освіту відмовитись від односторонньої орієнтації лише на соціальне замовлення, сконцентруватися на особистісних потребах людини, її ціннісних вимірах щодо пізнання світу, самопізнання, на наданні можливості кожному досягти бажаного на основі розвитку власних якостей, за рахунок власних зусиль. Демократичне спрямування навчання дає людині можливість підготуватися до життя у швидкозмінних умовах соціокультурного життя і професійної діяльності. Звідси — значна увага до загального розвитку особистості, її комунікативних здібностей, як-от: засвоєння знань, самостійності у прийнятті рішень, критичності та культури мислення, розвитку інформаційних і соціальних навичок, що може забезпечувати освіта упродовж життя.

Тенденцією нашого часу є те, що своєрідним співвиконавцем цієї функції дедалі більшою мірою виступають інші інституції суспільства, та й суспільство загалом. Власне, складається і зміцнюється своєрідне освітньо-педагогічне поле, яке виявляється через діяльність ЗМІ, поширеність ефективно діючих просвітницьких організацій, налагодженість інформа-

ційних потоків з використанням як сучасних технологій, так і традиційних паперових носіїв та ін. Створення сприятливого для виховання дітей, молоді та й усього населення інформаційно-культурного простору — першорядна умова духовного оздоровлення, очищення виховної атмосфери суспільства.

Визначальним чинником сучасної цивілізації стала інформація й усе, що пов'язане з її накопиченням, оновленням, передаванням та використанням. Людство постало перед фактом, що знання оновлюються навіть швидше, ніж відбувається зміна поколінь. Відтак перед освітою постало складне двоєдине завдання: з одного боку, вона повинна осучаснюватися на основі новітніх технологій через широке впровадження у навчально-виховний процес інформаційно-комп'ютерних технологій, а з іншого — формувати у молоді компетенції, необхідні для успішної самореалізації після завершення школи в інформаційному суспільстві.

Щоб встигати за вимогами часу, освіта у перспективі також має стати глобальною. Вже недостатньо вести мову про стабільність у суспільстві загалом і в освіті зокрема. Сьогодення вимагає інноваційності й перманентних вмотивованих змін. Поява інформаційних технологій докорінно змінила саме поняття «сучасна освіта», міцно пов'язавши його з комп'ютером та мережею Інтернет, новими можливостями для пізнавальної діяльності людини.

На зламі тисячоліть концепції про «кінець історії» та «конфлікт цивілізацій» пророкували фатальний кінець сучасного суспільства: витіснення традицій, знищення духовності та вичерпність національних імперативів. Освіта ж посідає одне з перших місць у подоланні цих процесів, вона є тією силою, що приводить у дію духовно-культурні важелі. Вона також є об'єднувачем категорій знання та мудрості. І. Кант зазначав, що мудрість полягає більше у способі дій, ніж у знанні, та має потребу у науці для того, щоб ввести у вжиток настанови і закріпити їх. Така спрямованість освіти надасть змогу змінити теперішній перехідний стан у світогляді й створити у суспільній свідомості адекватне уявлення про майбутнє і впевненість у сьогоденні.

Запровадження основних положень Болонського процесу передбачає урахування національних підходів до організації навчання, змісту освіти, традицій у підготовці майбутніх фахівців. Проте хоча Україна й долучилася до Болонського освітнього процесу, вона має свої особливості: європейська освітня система ставить за мету підготовку вузького спеціаліста, натомість українська система освіти дає ширше коло знань. Участь України в Болонському процесі спонукає до переосмислення усталених поглядів на освіту та на формулювання певної парадигми, в основі якої лежала б концепція людини освіченої. Саме суспільство повинно визначити, чого воно прагне від освіти та якою бачить людину освічену, аби ці образи стали наріжними каменями організації навчального процесу.

Формування суспільства освічених людей — це одна з ключових ознак сьогодення. Масовість вищої освіти, масовість знання як такого порушують традиційно домінуючу гумбольдтівську філософію академічного та елітарного знання. Але це, у свою чергу, активно впливає на економіку та соціальні відносини. Попри значну дискусивність такої ситуації, вона є фактором сьогодення. Освіта може покращити людство, але через реалізацію завдання формування в особистості внутрішньої свободи і прагнення до самовиховання. Головним аспектом виховання є розвиток морального мислення, почуття прекрасного, формування доброї волі. У процесі навчання відбувається неперервний розвиток взаємодії суб'єктивного та об'єктивного: соціальний досвід перетворюється на цінності, переконання, знання, емоції, мотиви, ідеали — на особисту культуру, навчання дедалі більше стає мистецтвом сприяння прагненню багатомірної особистості до саморозвитку.

ДЖЕРЕЛА

1. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; пер. с англ., послесл., примеч. А.А. Юдина ; сост., предисл. В.Ю. Кузнецова. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. — 526, [2] с. — (Philosophy).
2. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция [Электронный ресурс] / Жан Бодрийяр. — Режим доступа : <http://exsistencia.livejournal.com/9726.html>

В статье с философских позиций освещено разнообразие трансформаций и вызовов современного общества, которые обуславливают динамические изменения в системе образования, а также сохранение и учет национальных подходов к формированию образованной личности, мотивированной к самообразованию на протяжении всей жизни; изложена интерпретация феномена «многомерность человека» в цивилизационном контексте; актуализирована проблема подготовки специалистов в условиях современного университетского образования.

The article from a philosophical point of view highlights a variety of transformations and challenges of modern society that determine the dynamic changes in the education system, as well as the preservation and recording of national approaches to the formation of an educated person, whose motivation for self-education continues for a lifetime; it is presented an interpretation of the phenomenon of “multidimensionality of a person” in the civilization context; it is actualized the problem of experts training in the conditions of modern university education.